

Noteringar om kvinnlig tronföljd

Olof Petersson

Kungens uttalande om grundlagsändringen om tronföljden förtjänar en seriös diskussion. Det ska dock från början klargöras att de nu gällande grundlagsregler är glasklara. Successionsrätten till Sveriges tron tillkommer manliga och kvinnliga efterkommande till kung Carl XVI Gustaf. Äldre syskon har företräde framför yngre syskon. Kronprinsessan Victoria är tronföljare.

Förslag om att införa kvinnlig tronföljd hade lagts fram i riksdagen ända sedan början av 1950-talet. Efter Carl XVI Gustaf:s trontillträde 1973 fick frågan ny aktualitet. Redan innan han gift sig tog riksdagen ett initiativ om att införa kvinnlig tronföljd.

Man följde den vanliga proceduren för grundlagsändring. Regeringen tillsatte i december 1975 en utredning, som blev klar i mars 1977. Utredningens förslag gick ut på remiss, regeringen lämnade en proposition och våren 1978 fattade riksdagen det första beslutet. Som vid alla grundlagsändringar krävdes två likalydande beslut med ett mellanliggande riksdagsval, i det här fallet valet 1979. Kort därefter följde det andra och definitiva beslutet. Ändringarna i successionsordningen trädde i kraft vid det följande årsskiftet.

Tidsordningen blev alltså följande. Initiativet att införa kvinnlig tronföljd togs 1975. Victoria föddes den 14 juli 1977. Det första riksdagsbeslutet fattades i april 1978. Carl Philip föddes den 13 maj 1979 och blev, enligt

den äldre och då alltjämt gällande ordningen, kronprins och tronföljare. Efter riksdagsvalet samma år, i november 1979, fattade riksdagen det andra och definitiva beslutet. De nya reglerna trädde i kraft den 1 januari 1980 och därmed blev Victoria kronprinsessa och tronföljare.

I SVT-intervjun menade kungen att det handlar om lagar som fungerar retroaktivt. "Det verkar inte klokt, det tycker jag fortfarande." Han fortsatte: "Det var ju min son, prins Carl Philip, han var född. Och sedan så helt plötsligt så ändrar man. Så blev han av med det hela. Det är ganska märkligt, tycker jag. Så kan man inte göra." Grundlagen skulle "komma att verka retroaktivt". Han tillade att man kunde acceptera att de nya reglerna började gälla nästa generation. "Vi försökte ju säga att man ska ha is i magen."

Den som tror att detta var något som man inte hade tänkt på gör sig skyldig till en grav underskattning av noggrannheten i det svenska utredningsväsendet. Möjligheten att det skulle hinna födas en son under den långa beslutsprocessen var något som man var fullt medveten om.

Den särskilde utredare som fick uppdraget att utreda kvinnlig tronföljd var Ingvar Lindell, en hög jurist som också hade varit landshövding och socialdemokratisk justitieminister. Utredningens slutord, som alltså skrevs redan i början av 1977, låter nu profetiska. Man påpekade att det skulle gå flera år innan de nya reglerna trädde i kraft. Om bestämmelserna om kvinnlig tronföljd införs "kommer de att beröra samtliga manliga och kvinnliga avkomlingar till Carl XVI Gustaf, alltså även dem som fötts före ikraftträdandet" (SOU 1977:5).

Utredningen förtydligade: "Detta innebär att om vårt kungapar före nämnda tidpunkt får först en dotter och sedan en son, den senare – som enligt den gamla ordningen skulle stått närmast tronen – i och med tillkomsten av de nya tronföljdsreglerna får intaga platsen efter sin syster i

arvföljden. Skulle mot förmodan en annan reglering önskas, måste detta komma till uttryck i en särskild övergångsbestämmelse.”

Tekniken att använda en övergångsbestämmelse för att uppskjuta genomförandet av en grundlagsändring var inte ny. Reglerna om statschefens uppgifter som infördes med 1974 års regeringsform skulle inte gälla den gamle kungen. Så länge Gustaf VI Adolf var kung skulle föreskrifterna i den äldre regeringsformen angående konungens ställning och befogenheter tillämpas i stället för motsvarande föreskrifter i den nya regeringsformen. Det hade alltså varit lagtekniskt enkelt att genom en övergångsbestämmelse uppskjuta införandet av kvinnlig tronföljd till nästa generation.

Saken uppmärksammades också när utredningen remissbehandlades. Riksmarskalksämberet menade att man inte borde göra avsteg från regeln att lagar, och i all synnerhet grundlagar, inte bör ges tillbakaverkande kraft. Successionsordningen borde därför inte ändras om kungaparet före ikraftträdandet får först en eller flera döttrar och sedan en son.

Samma invändning framfördes av Justitiekanslern. Förslaget att de nya tronföljdsreglerna skulle beröra kungens samtliga söner och döttrar innebär att man gav lagstiftningen tillbakaverkande kraft. JK påpekade att det är en allmän princip i vår lagstiftning att denna inte ges retroaktiv giltighet utan att särskilda skäl föreligger, exempelvis som inom skattelagstiftningen. I detta fall är det fråga om att ge en grundlag tillbakaverkande kraft, vilket borde mana till särskild restriktivitet (prop. 1977/78:71).

Denna invändning har också fått stöd från en jurist som professor Gunnar Bramstång. Han betonade retroaktivitetsaspekten ”vars åsidosättande måste betecknas som ytterst anmärkningsvärt” (Rättshistoriska studier, 11, 1985).

Men den borgerliga trepartiregeringen ansåg att förslaget inte stod i konflikt med några rättsliga principer. Jämställdheten vägde tyngre. Regeringen drog slutsatsen att de nya reglerna om kvinnlig tronföljd borde bli fullt ut tillämpliga på det nuvarande kungaparets barn, vare sig ett eller flera barn redan har fötts före den tidpunkt då ändringen av successionsordningen trätt i kraft (prop. 1977/78:71).

När det förslaget kom upp till slutligt avgörande i riksdagen hösten 1979 invände moderaten Gunnar Biörk att man borde ha infört en övergångsbestämmelse för att en prins inte retroaktivt skulle berövas sin successionsrätt. Han tyckte att det var "egendomligt att kronprins Carl Philip för sig och sina eventuella efterkommande vid tolvslaget på nyårsnatten ska gå förlustig den primära arvsrätt till den svenska kronan, som han i dag och fram till dess lagligen äger". Moderaten Hans Wachtmeister menade att "den faktiska avsättningen av kronprins Carl Philip" innebar en retroaktiv stiftning av grundlag.

Utöver dessa enstaka inlägg ägnade riksdagsdebatten ingen större uppmärksamhet åt de konstitutionella principfrågorna. Medan grundlagsändringar annars bygger på breda överenskommelser följde ställningstagande i denna fråga partipolitiska skiljelinjer. Förslaget stöddes endast av de borgerliga partierna. Vänsterpartiet ville ha republik och röstade nej till förslaget. Socialdemokraterna lade ner sina röster med motiveringen att statschefen inte längre hade några funktioner av politisk betydelse. Man ansåg att det bröt mot Torekovkompromissen att nu ändra tronföljdsreglerna. Enligt socialdemokraternas uppfattning ingick i överenskommelsen om den nya grundlagen "att några förändringar inte skulle göras i successionsordningen" och tillade att "vi anser att det politiska intresset bör koncentreras på för vårt folks välfärd och trygghet avgörande frågor" (KU 1977/78:36).

Frågan om retroaktivitet var alltså uppe till diskussion under behandlingen av förslaget. Det står helt klart att riksdagsbeslutet inte bröt mot några

lagregler. Det råder också allmän enighet att retroaktiva beslut bör undvikas, eftersom sådana minskar förutsebarheten av politiska beslut. Ett uttryckligt förbud mot retroaktiv lagstiftning finns bara när det gäller strafflag och, i allt väsentligt, skattelag. Däremot har retroaktiva beslut accepterats exempelvis när det gäller för den enskilde gynnande beslut.

Riksdagsbeslutet var noggrant utrett och diskuterat. Ändringen skedde inte "plötsligt". Det rådde visserligen en viss oenighet om hur starkt retroaktivitetsargumentet skulle väga i tronföljdsfrågan. Men beslutet att införa kvinnlig tronföljd byggde på en politisk majoritet som hade stöd av flertalet juridiska remissinstanser.

Man kan tillägga att det också fanns andra konstitutionella principer som aktualiserades vid ändringen av successionsordningen. Sedan 1977 var jämställdhetsprincipen inskriven i grundlagen: "Det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter" (RF 1:2).